

HENRIC SEBASTIAN SOMMAR – KONTERFEJARE OCH POSTMÄSTARE

Av Henrik Jern

Henrik Jern är född i Malmö 1949. Fil dr i konsthistoria vid Lunds universitet 1976. Avhandlingen »Uraniborg – herresäte och himlaborg» behandlar Tycho Brahes renässansanläggning på Ven. Sedan 1976 anställd på museet i Varberg, från 1980 som l:e antikvarie.

1700-talets svenska konst innehöll bl a ett slags demokratiseringsprocess. Delar av högre konst omvandlades till en skråkonst, uppbytt av i regel enkla hantverkare, boende i städerna eller på landsbygden. 1700-talets konstnärer utgjorde en brokig skara med hemortsrätt i de mest skilda läger. Sin utbildning hämtade de där de kunde.

Demokratiseringsprocessen innebar i och för sig en påtaglig kvalitets-sänkning, men samtidigt en dynamisk kvantitativ expansion. 1700-talet var den svenska provinskonstens blomstringstid. Majoriteten av konstnärerna utbildades inom skråna. Mästare blev man först efter att i flera år fullgjort lärlings- och gesällår hos äldre företagare. 1720 års skråordning reglerade förhållandena.

Genom regler och praxis var skråmästarens verksamhet väl tryggad. 1731 års stränga förbud mot s k frimästare, ställde icke skråanslutna konstnärer utanför tryggheten. Bönhasarna, som trots allt arbetade utanför, sågs med förakt.

Vid 1700-talets mitt skedde dock en förändring. Konsterna och konstnärerna fick efterhand en självständigare ställning gentemot skråna. Det är i denna situation som Henric Sebastian Sommar får kontur. Under framförallt 1740-talet försökte denne fristående konterfejare skapa sig en nisch som målare. Av allt att döma misslyckades han. Han förblev så gott som ouppmärksam, både av sin samtid och eftervärlden. Istället gjorde Sommar en postal karriär, mödosam till att börja med men sedermera markerad i stor trygghet, respekt och burgenhet.

En studie av Sommar är i mycket en spegling av 1700-talet i stort. Men både som målare och postman, får han också, trots källornas knapphet, ett visst individuellt ljus.

»I Varberg är godt att leva»

Från omkring 1720, efter det att de förödande krigerna under stormaktstidens sista år upphört, kunde det svenska näringslivet åter börja utvecklas. Med freden följde en relativ ekonomisk uppgång även för Varbergs del. Vid mitten av 1700-talet var staden Hallands största stad med dryga 1.000 invånare och med en utrikeshandel vars storlek översteg residensstaden Halmstads. I förhållande till andra städer i länet hade man den bästa

hamnen, lämplig även för örlogsmän. Samtidigt fick man en förbättrad landsväg via Gunnarp in till Småland. I staden bedrev ett tiotal handlare köpenskap på egna kölar. Från utlandet rekvirerades salt, vin, lin, hampa, kryddor etc. År 1758 hade man den största flottan i Halland på sexton båtar tillsammans vägande 312 läster. »Med viss berättigad självkänsla förklarade Varbergs handlande, att de med flit och omsorg drivit upp handeln i Staden». Det ekonomiska framåtskridandet i det lilla Varberg stimulerade också »konsterna». H. S. Sommar är bara en av en rad målare verksamma i 1700-talets Varberg.

Johan Stålbom (1712–1777), porträttmålare och elev till Johan och Lorens Pasch d.ä. var på 1730-talets slut bosatt i Varberg. Ett märkligt konstnärsoäde fick Benjamin Patersen (1750–1815). Född i Varberg och efter hantverkermässig utbildning i Göteborg, hamnar han på okända vägar i St Petersburg som hovmålare. Adolf Spaak, Henrik Wibeck (1726–1793) och Jacob Magnus Hultgren (1741–1830), var alla tre verksamma som kyrkmålare i den typiskt västsvenska, dekorativa traditionen.

Konterfejaren

H S Sommars kända biografi börjar frustrerande nog först när han är en mogen man. Arkivalierna tiger tyvärr helt när det gäller hans födelseort, uppväxt och utbildning. Efter en brand i Borås kyrka år 1729 förstördes bl a en svit dekorativa takmålningar av Erik Eriksson Grijs' hand. På 1730-talet försågs kyrkan med ett nytt trävalv som skulle smyckas med målningar. 1738 har man övervägt att anmoda konterfejaren Sommar att utföra takets målning, men följande år vände man sig istället till Dittleff Ross. Med största sannolikhet är det väl just Henric Sebastian Sommar, då 36 år gammal, som här framträder för första gången i källorna. Även om Hanna Hegardt i sin studie över västsvriges kyrkliga konst noterar Sommar som fristående i förhållande till Göteborgs målareämbete, så ringas i alla fall förutsättningarna för hans måleri in. Sommar hade i sin utbildning – hur denna än genomfördes – blivit väl förtrogen med det stil- och motivkodex som målareämbetet utbildat. Eftersom vi senare skall möta Sommar utslutande som stafflimålare, är det värt att notera att han i Borås 1738 var beredd att genomföra ett kyrkligt monumentalmåleri.

Genom en inflyttningslängd från Varberg får vi veta, att »in medio decembris» 1741, »inkom conterfaiaren Sommar med sin hustru och 6 barn ifrån Göteborg». Vad familjen lämnade i Göteborg och vad som orsakade Varbergsflyttningen vet vi inte. Eftersom inflyttningslängden anger Sommar som konterfejare, är det sannolikt att han i Varberg skulle försöka etablera sig som målare. Att han skulle haft postala eller andra tjänsteambitioner, finns det inga belägg för.

*Kristus på korset, signerad 1741 av H S Sommar. Målning i Varbergs kyrka.
Foto: R Bennett 1978, ATA.*

Det är från samma år, 1741, som det första kända Sommar-arbetet daterar sig. Det är en stor oljemålning på duk (235×130 cm) som visar Kristus på korset, och som nu hänger i Varbergs kyrka. Under korset är den signerad: H. S Sommar pinxit 1741. Varbergsskildraren Johan Rosén karakteriserar målningen 1759 som »En alvarsam målning, i hvilken Christus på korset injagar, under påståande förmörkelse, en vördsam förskräckelse». Helt i enlighet med barockens estetik, utnyttjar Sommar ett kontrastrikt spel mellan ljus och mörker. Mot den mörka, skissartade bakgrunden står korset med sin kristusfigur nästan i strålkastarljus. Genom en kraftig vridning av kroppen och ett veckrikt fladdrande kläde, förstärks ytterligare dramatiken och expressiviteten. Som bildtyp är Sommars kristusframställning en efterdyning av 1600-talets kontinentala måleri, t ex van Dycks.

I Grimetons kyrka, endast några mil öster om Varberg, hänger ytterligare en Sommar-målning. Den är utförd som en replik till korsfästelsescenen i Varbergs kyrka, dvs de båda målningarna överensstämmer fullständigt. Arbetet är signerat 1742 och utfördes när B. A. Friis (1697–1749) var kyrkoherde i Grimeton.

Ännu 1760 hänger målningen som en solitär i kyrkan men inkomponeras snart i en ny altarpupsats. Under den förgyllda ramen läses: »Gif oss din evig frid o Jesu!»

Till Alingsås

Sommars tid i Varberg blev kort, och uppenbart inte helt lyckad, för när herr conterfejaren Henrich Sebastian Sommar med sin hustru, 6 döttrar och 1 son, i september 1745, flyttar till Alingsås, så är det inte till en ordnad trygghet. Syftet med flyttningen kan ha varit, att på platsen bevaka platsen som postmästare. Mer om detta senare.

I en husförhörslängd från Alingsås 1745, återfinner vi hela familjen Sommar, nu installerad som hyresfolk i en Robert Bennets hus. Hustrun hette Gertrud Christina Lund (1708–1786). Makarna hade sex döttrar, Christina, Anna Maria, Johanna Ulrica, Dorothea, Helena, Hindrica samt en son, David. Henric Sebastian själv benämns »målare» i längden.

I kommande längder anges Sommar vid ett flertal tillfällen vara på andra orter, omväxlande Göteborg och Stockholm. Ingår dessa resor i en medveten kampanj att försöka etablera sig som målare? Sannolikt är det så. En notis i »Stockholms Weckoblad» från 1747, kallar Sommar »contrefeyare» från Alingsås.

Tillsammans med de redan beskrivna arbetena av Sommars hand, är också övriga kända målningar utförda på 1740-talet. I Göteborgs historiska museum finns hans 1748 signerade porträtt av Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika, sedemera kungapar (1751). Båda porträtten visar Sommars relativa skicklighet som stoffmålare, medan den psykologiska karakteristiken övertygar mindre. I bilden av Lovisa Ulrika har den lite naiva, stiliserade

Kristus på korset. Målning i Grimeton kyrka. Foto: Henrik Jern 1983.

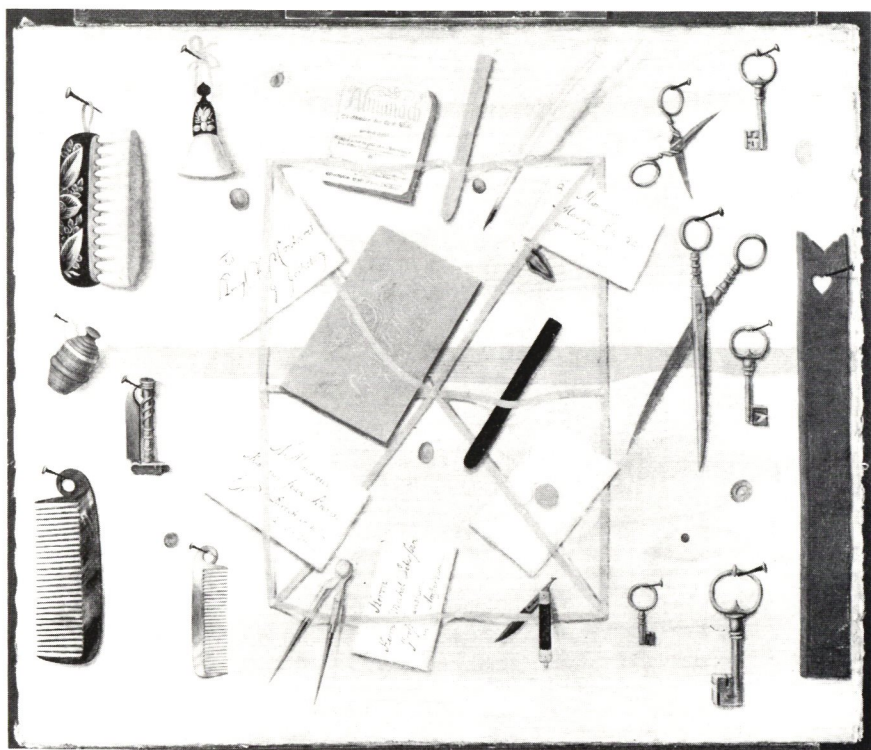

Adolf Fredrik, signerad 1748. Målning i Göteborgs historiska museum. Foto: GHM.

Lovisa Ulrika, signerad 1748. Målning i Göteborgs historiska museum. Foto: GHM.

personskildringen fått träda tillbaka för en nästan ytmässig dekorativ verkan genom de ingående utarbetade dräktdetaljerna. Adolf Fredrik däremot, är mer fullödigt porträtterad, delvis genom modellens tvärställda pose, men också genom en skickligt varierad ljussättning. Samma år, 1748, har Sommar signerat sin märkligaste målning, ett illusionistiskt stilleben, ett sk quodlibet. På en sk kontorstavla, utförd i trompel'oeil teknik, har han arrangerat en mängd attiraljer på en brädvägg. Illusionismen är huvudtema i detta populära, tidstypiska manér. Här deklarerar konterfejaren Sommar med all önskvärd tydlighet sin postala anknytning. På tavlan urskiljer man bl a flera kuvert med klart läsbara adressater, gåspenna, lackstänger, nycklar och en sax. Ett av kuverten är ställt till »Kongl. Postcontoiret i Götheborg», ett annat till Musikdirektören Jean Pierre i London.

Kontorstavla, signerad 1748. Målning i Nationalmuseum. Foto: NM.

*Korsnedtagningen, signerad 1749. Målning i Åsbräcka kyrka, Västergötland.
Foto: Henrik Jern 1983.*

Sommars sista kända arbete är en korsnedtagningsscen, signerad 1749. Målningen, utförd i olja på duk, hänger i Åsbräcka kyrka någon mil söder om Trollhättan. Den är traditionellt uppbyggd kring ett triangulärt kompositionsschema och har barockmåleriets viktigaste särdrag: rörelse och dramatik. I den figurrika bilden excellerar Sommar i fladdrande, veckrika tyger. Hela arrangemanget är tablåartat och teatermässigt förtätat.

Förutom ovan beskrivna målningar av H S Sommar, har jag fastställt ytterligare några, idag försvunna arbeten. Till dessa återkommer jag nedan i samband med redogörelsen för bouppteckningen efter Sommar.

Att döma av de bevarade målningarna, samtliga signerade på 1740-talet, tycks Sommars målarambitioner upphöra med detta årtionde. I slutet av 1740-talet formar sig istället Sommars postala karriär, om än med besvär i början.

Postmästaren

Redan i ett brev daterat den 21 mars 1744, säger sig Sommar ha erfårit, att ett och annat postkontor snart blir ledigt, och ber att få ifrågakomma. Som stöd för sin kompetens påpekar han att han för många år sedan förvaltats postmästartjänsten i Kvarsebo (Östergötland).

I ett annat brev (8/12 1759), skrivet med anledning av att ett brev förkommit mellan Alingsås och Uddevalla, säger Sommar att han redan för 32 år sedan, dvs 1727, förvaltats postmästartjänsten i Varberg vid ordinarie postmästarens permission och sjukdom. Det har aldrig drabbat honom den ringaste förtretlighet i förvaltningen förrän nu.

Sedan 1737 hade postmästartjänsten i Alingsås innehafts av Nils Tistelgren (1715 – 1764). Han blev suspenderad 1739 och avsatt 1740 av generalposträtten. Men efter klagomål hos kanslikollegium, varvid han bl a yttrade, »Allt straff bör tjäna till förbättring och ej till yttersta fördärv», återfick han tjänsten 1741. Tistelgren suspenderades ånyo 1747 och återinträdde inte i tjänst, trots att Jonas Alströmer pläderade hos överpostdirektören till hans förmån.

Den 5/5 1748 erhåller Sommar konstitutorial att vara interimspostmästare i Alingsås. En kort tid därefter (21/5) reagerar dock den suspenderade Tistelgren starkt i ett brev, vari han menar sig ha betalt balansen och han och hans anhöriga »utbrista med ganska hårda smädelseord» mot Sommar. Manövern från Tistelgrens sida lyckades, Sommar skulle lämna ifrån sig tjänsten och i ett brev den 25/5 ber han att bli hulpen till ett litet postkontor. En månad senare beklagar han sig över sin alltför svåra fattigdom och ber att bli benådad med något postställes förvaltande.

Turerna kring Tistelgren var långt ifrån slut. Efter att han i april 1749 ännu en gång delgivits suspension, erhåller Sommar 27/4 samma år konstitutorial att interimsvis förestå postförvaltningen i Alingsås. Otillfredsställd och otrygg över sakernas utveckling i Alingsås garderar sig Sommar. I ett brev den 8/11 1749 ber han att få ett litet postställe, om Tistelgren får återträda i tjänsten.

Den 9/10 1751 begär Sommar postmästartjänsten i Varberg, dock utan hörsammande. Året efter söker han den lediga postmästartjänsten i Vänersborg. Han får förord av Jonas Alströmer, som hoppas att Tistelgren skall återfå sin tjänst. Han erhöll dock vare sig denna tjänst eller den i juni 1753 sökte tjänsten i Norrköping efter Erik Holms död.

Livet som vice postmästare kunde också innehålla en viss dramatik. I ett brev den 20/4 1754 säger Sommar, att han hotats med stryk av ryttmästaren Lars Hjärta och baron Åkerhielm. Detta för att han underlåtit att ta lösen för ett brev som skulle till Skara!

1755 begär Sommar rekommendation för att få tullinspektorsbeställning. I ett brev den 25/7 1759 beklagar han sig över att man påbördar honom »allehanda tunga och besvär, nämligen brandvaktshållande, landsvägars vidmakthållande och stenkörslor till kyrkobyggnader m m». Sommar äger och bebor ett litet hus utan de ringaste ägor därtill.

Genom ett kungligt brev den 9/2 1758, bifölls ett av Tistelgren begärt avsked. »Krafter och hälsa» avtog dagligen. Han gjorde förbehållet att få lönen i pension. I en skrivelse från överpostdirektören 31/10 1760, heter det, att Tistelgren fått »behörig dimission». Samma år får så äntligen Sommar befattningen som postmästare i Alingsås!

Samma år övertar han också Tistelgrens gamla hus (N:o 57) på Stora gatan. Det var ett trähus i två våningar med sammanlagt 9 rum »jemte nödige uthus, samt en på gården warande brunn.» Hädanefter dyker Sommars namn endast upp i mindre dramatiska sammanhang. Sitt värv som postman tycks han ha utfört helt tillfredsställande. Den 26 december firade Sommar och hans fru Gertrud Christina Lund sitt guldbrylllop. Inrikes tidningar för år 1781 innehåller en skildring av festligheten, anordnad av direktören Johan Alströmer:

»Directeuren Johan Alströmer, som på sin bekostnad anställde denna högtidlighet, låt kl. 9 om aftonen hemta det gamla Brudparet till sitt hus, deräst förut hela Alströmerska familjen med andra Herrskaper samt de förnämsta denna stadens invånare voro församlade till ett antal af 90 personer. Vice pastorn Nils Hvalström höll högtidstalet, hvarpå förplägnad vankades.» Så började dansen. Pastorn hade i sitt tal framhållit guldbrylllopsparets — han 80 år och hon 75 år — ovanliga vigör. Brudparet företedde själfva beviset härför, i det de gråhåriga tu inledde dansen. Balen pågick till midnatt. »då samtelige gästerna spisade vid 5 bord, hvarunder lossades Canoner vid de kungliga skållarnas drickande», »Efter måltiden dansade paret ännu en eller annan polska, och fortfor hela sällskapet med musique och dans emot kl. 4 om morgonen, då det ålderstegna Brudparet reste hem till sitt och samtelige Gäster nöjde och glade åtskildes».

År 1781, 79 år gammal, sökte Sommar avsked från sin tjänst. Denna beviljades dock enligt kungligt brev först 1790 (18/11), med pensionsgiltighet från 2/12 1789. Men redan den 5/10 1790 avled Sommar.

Bouppteckningen

Den 13 januari 1791 förrättades bouppteckningen efter »Påst directuren Herr Hindrik Sebast. Sommar». Han lämnade efter sig döttrarna Anna Maria, gift med en löjtnant Brovall, samt Johanna Ulrica, Maria Magdalena och Helena.

Med sin heltäckande uppräknig och värdering av boets inventarier, är handlingen utomordentligt värdefull. Allmänt avslöjar den att Sommar som posttjänsteman byggt upp ett synnerligen burget hem med en hel del silver, koppar och tenn, också möbelförteckningen vittnar om välstånd. Sedan är det en annan sak att Sommar hade ett par 35-åriga, oinlösta lån, bl a till kommersrådet och riddaren Jonas Alströmers sterbhus. Totalt översteg skulderna tillgångarna. Av särskilt intresse i bouppteckningen är en avdelning rubricerad »Diverse Schillerier», dvs målningar:

Christus på korset med Johan et Maria

Christi nedtagande på korset

Christus på korset i mindre format

Mariae bebodelse

Kong Carl XII till häst

Dito Fredr. Adolph

Drottning Lovisa

Hertigen av Holstein

Polhems portraite

2 st förgängligheten

1 st contour tafla

I denna samling återfinner vi en känd men försvunnen Sommarmålning, porträttet av Christopher Polhem. Det skall ha ingått i de Hammerska samlingarna i Stockholm och sålts på auktion i Köln 1893. Vidare tror jag man vågar identifiera den förtecknade kontorstavlan samt porträtten av Fredrik Adolph och Lovisa, med de av mig ovan beskrivna målningarna. Man kan nog gå så långt som att ta hela listan på »schillerier» som en förteckning över arbeten utförda av H S Sommar och på det sättet något utöka hans tidigare blygsamma oeuvre. Är resonemanget riktigt, så tycks det med andra ord som om Sommar till sin död själv ägt merparten av de målningar som vi känner av hans hand. Det är väl en långsökt hypotes att han av egoistiska, nostalgiska skäl skulle ha behållit dem. Det verkar snarare som om han inte fått sålt dem. Värderingen av målningarna är påfallande låg, 16 skilling per målning är ett slags medelvärde, samma som en mindre kopparkastrull, en hatt eller ett betsman!

Litteratur

- Abel, Ulf. Benjamin Patersen — svensken som blev rysk hovmålare, i »Rysk kulturrevy, nr 2 1982, s. 2—6.
- Bennet, R och Forsström, M. Varbergs kyrkor, Uppsala 1980.
- Bjurling, Oscar. Industri, handel och sjöfart 1645—1800, i »Hallands historia II», Halmstad 1959.
- Bohlin, G A. Bidrag till Alingsås stads historia, Borås 1919.
- Grape, Ernst. Postkontor och postmästare.
- Hallbäck, Sven Axel. Arvet från Läckö, i »1600- och 1700-talsstudier i Västergötland», Västergötlands fornminnesförenings tidskrift 1973—1974, Skara 1973.
- Hallbäck, Sven Axel. Det efterreformatoriska dekorativa kyrkomåleriet på 1600- och 1700-talen i Sverige, Göteborg 1947.
- Heckscher, Eli. Svenskt arbete och liv, Stockholm 1965.
- Hegardt, Hanna. Studier i västsvensk kyrklig konst, Göteborg 1923.
- Jern, Henrik. Tapetfabrikören och kyrkomålaren Jacob Magnus Hultgren. Varbergs Museum, årsbok 1980.
- Karling, Sten. Kyrkorna i Borås och Brämhult, Borås 1955.
- Lindgren, Mereth. Värö och Stråvalla. Volym 180 av Sveriges kyrkor, Stockholm 1979.
- Malmborg, Boo von. Svensk porträttkonst, Malmö 1978.
- Nilsson, Sten-Åke. 1700-talet efter den karolinska tiden, Stockholm 1974.
- Rosén, Johan. Varbergs historia.
- Stockholms Weckoblad, 1747.
- Svenskt konstnärslexikon.

Följande arkiv har utnyttjats:

- Landsarkivet i Göteborg, bouppteckning, mantalslängder
- Museet i Varberg, flyttningslängder
- Alingsås museum
- Postverket, informationsavdelningen
- Postmuseum